DINIY-MA’RIFIY MATNLAR TARJIMASIDA PRAGMATIK TA’SIR TRANSFORMATSIYALARI: NEYTRALLASHUV, KUCHAYISH VA KONKRETLASHTIRISH

Maxliyo Azimova
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O‘zbekiston
E-mail: aziimovam@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-7644-1261
Ilmiy rahbar: Baxodir Odilov – f.f.n. dotsent

Annotatsiya. Ushbu tezisda No‘mon Ali Xonning Revive Your Heart: Putting Life in Perspective asari va uning Qalbingni uyg‘ot nomli o‘zbekcha tarjimasi misolida diniy-ma’rifiy matnlarda pragmatik ta’sirning qayta ifodalanishi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy e’tibori tarjimada baholovchi komponentning tushirib qoldirilishi, ritorik savolning bevosita hukmga aylantirilishi hamda umumiy axloqiy mazmunning muayyan hayotiy vaziyat bilan konkretlashtirilishiga qaratilgan. Qiyosiy, kontekstual va pragmatik tahlil metodlari asosida tarjima transformatsiyalarining muallif kommunikativ maqsadi va o‘quvchiga ko‘rsatiladigan ta’sirga munosabati o‘rganildi. Natijalar pragmatik ta’sirning tarjimada susayishi, kuchayishi yoki boshqa kommunikativ shaklga o‘tishi mumkinligini ko‘rsatadi. Tadqiqot diniy-ma’rifiy tarjimani baholashda semantik muvofiqlik bilan bir qatorda pragmatik adekvatlikni ham hisobga olish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: diniy-ma’rifiy diskurs, tarjima transformatsiyasi, pragmatik ta’sir, pragmatik neytrallashuv, kommunikativ maqsad, konkretlashtirish, semantik qisqarish, tarjima adekvatligi.

KIRISH

Diniy-ma’rifiy matnlar tarjimasida muallifning fikrini boshqa tilda ifodalash bilan bir qatorda, uning o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatish maqsadini ham hisobga olish zarur. Bunday matnlarda axloqiy baholash, tanbeh, ogohlantirish, nasihat va ruhiy rag‘batlantirish muhim kommunikativ vazifalarni bajaradi. Shu bois tarjimada ayrim so‘z yoki jumlalarning ma’nosi saqlangan bo‘lsa ham, asliyatdagi baholovchi munosabat va pragmatik ta’sir o‘zgarishi mumkin.

Tarjima adekvatligini baholashda manba matnning mazmunini maqsad tilida tabiiy ifodalash bilan birga, uning kommunikativ vazifasini ham hisobga olish muhimdir [Nida, 1964]. Diniy matnlarda bu masala yanada dolzarb, chunki matnning mazmuni ko‘pincha muayyan diniy-axloqiy xulosaga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Revive Your Heart asari va uning o‘zbekcha tarjimasi misolida pragmatik transformatsiyalarning uch ko‘rinishini – neytrallashuv, ta’sirning kuchayishi va konkretlashtirishni – qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot materiali sifatida asarning inglizcha matni hamda Qalbingni uyg‘ot tarjimasidagi dissertatsiyaning II bobida ko‘rib chiqilgan misollar tanlandi. Tahlilda qiyosiy, kontekstual va pragmatik metodlardan foydalanildi.

ASOSIY QISM

Pragmatik transformatsiya tarjimada faqat jumla shaklining o‘zgarishi emas, balki muallifning kommunikativ niyati va adresatga ta’sir ko‘rsatish usulining qayta tashkil etilishi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Tahlil qilingan misollar bu jarayonning bir-biridan farqli uch ko‘rinishini ochib beradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1. Baholovchi komponentning tushirib qoldirilishi: pragmatik neytrallashuv

Asliyat: People ask the question, “How come Allah doesn’t listen to my duʿā’?” That is a very offensive question.

Tarjima: “Insonlar orasida: ‘Nega Alloh taolo mening duomni eshitmaydi?’ deydiganlari ham bor”.

Asliyatda muallif savolning o‘zini keltirish bilan cheklanmay, That is a very offensive question jumlasi orqali unga nisbatan keskin baholovchi munosabatini ham bildiradi. O‘zbekcha tarjimada esa ushbu baholovchi jumla berilmagan. Natijada o‘quvchiga savolning mavjudligi haqidagi axborot yetkaziladi, biroq muallifning unga nisbatan tanqidiy munosabati to‘liq aks etmaydi. Bu holatda tarjima mazmunining bir qismi saqlangan bo‘lsa-da, asliyatdagi tanbeh va ogohlantirish funksiyasi susaygan. Demak, mazkur transformatsiyani semantik qisqarish bilan bog‘liq pragmatik neytrallashuv sifatida tavsiflash mumkin. Bu misol tarjimada baholovchi komponentni tushirib qoldirish matnning kommunikativ yo‘nalishiga ham ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

2. Ritorik savolning bevosita hukmga aylantirilishi: pragmatik ta’sirning kuchayishi

Asliyat: What kind of miserable person are you that your mother does all of this for you and you can only think about what’s missing?

Tarjima: “… siz o‘taketgan badbaxt inson ekansiz. Siz uchun shuncha narsa qilgan onangizni arzimas narsalardan kamchilik topib dilini og‘rityapsiz!”

Asliyatdagi ritorik savol o‘quvchini o‘z xatti-harakatini qayta baholashga undaydi. Muallif onaning qilgan yaxshiliklari bilan farzandning yetishmayotgan narsalarga e’tibor qaratishi o‘rtasidagi ziddiyatni savol shaklida ifodalaydi. Tarjimada esa savolning o‘rnini “siz o‘taketgan badbaxt inson ekansiz” kabi bevosita baholovchi hukm egallaydi. Keyingi qismda you can only think about what’s missing mazmuni ham “arzimas narsalardan kamchilik topib dilini og‘rityapsiz” shaklida izohiy kengaytirilgan.

Natijada asliyatdagi o‘zini o‘zi baholashga undovchi ta’sir tarjimada ochiq tanbehga aylanadi. Bunda pragmatik ta’sir yo‘qolmaydi, aksincha, keskinroq ifodalanadi, biroq uning yo‘nalishi o‘zgaradi: ichki mulohazaga undash o‘rnini bevosita ayblash egallaydi. Mazkur misol tarjimada ritorik shaklning o‘zgarishi kommunikativ ta’sirning kuchayishiga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ta’sirning kuchayishi asliyatdagi kommunikativ usul aynan saqlanganini anglatmaydi.

3. Umumiy mazmunning konkretlashtirilishi: pragmatik moslashtirish va semantik torayish

Asliyat: … Allah is watching, even when you say no. (Khan, 2017, p. 95)

Tarjima: “Iymonli kishi ‘O‘zimda ham pul yo‘q’ deganida Alloh taolo o‘zini kuzatib turganini biladi” (Xon, 2023, 137-b.).

Asliyatdagi even when you say no birikmasi insonning turli vaziyatlarda rad javobini berishini umumiy tarzda qamrab oladi. Tarjimada esa mazkur mazmun “O‘zimda ham pul yo‘q” degan muayyan vaziyat orqali ifodalangan. Bundan tashqari, umumiy murojaat shakli “iymonli kishi” birikmasi bilan aniqroq diniy subyektga bog‘langan.

Bu transformatsiya abstrakt axloqiy fikrni kundalik hayotdagi vaziyat bilan bog‘lab, o‘quvchi uchun tushunarliroq qiladi. Biroq asliyatdagi rad etish holatlarining keng semantik doirasi tarjimada moddiy yordam bilan bog‘liq vaziyatga torayadi. Shunday qilib, pragmatik moslashtirish natijasida mazmun hayotiyroq ifodalangan, lekin uning universalligi qisman cheklangan. Ushbu holat konkretlashtirishning ikki tomonlama xususiyatini ko‘rsatadi: bir tomondan, u matnning tushunarliligini oshiradi; ikkinchi tomondan, asliyatdagi umumiy ma’no doirasini toraytirishi mumkin.

Tahlil qilingan misollar pragmatik transformatsiyalarni uch asosiy ko‘rinishda tavsiflash imkonini beradi:

Transformatsiya	Matndagi o‘zgarish	Pragmatik natija

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Pragmatik neytrallashuv	Baholovchi jumlaning tushirilib qoldirilishi	Tanqidiy munosabat va ogohlantirish kuchi susayadi
Pragmatik kuchaytirish	Ritorik savolning bevosita hukmga aylantirilishi	Ta’sir keskinlashadi, ichki mulohaza o‘rnini ochiq tanbeh egallaydi
Konkretlashtirish	Umumiy fikrning muayyan vaziyat bilan berilishi	Tushunarlilik ortadi, semantik qamrov torayishi mumkin

Ushbu natijalar tarjima transformatsiyalarini faqat grammatik shakl yoki lug‘aviy muqobillik asosida baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Tarjimadagi o‘zgarishlarning ahamiyati ularning matnning kommunikativ vazifasiga qanday ta’sir ko‘rsatishi bilan ham belgilanadi. Jumlaning tushirib qoldirilishi baholovchi munosabatni susaytirishi, ritorik savolning hukmga aylantirilishi ta’sirni keskinlashtirishi, konkretlashtirish esa umumiy axloqiy fikrni hayotiy misol orqali yetkazishi mumkin.

XULOSA

Revive Your Heart asari va uning Qalbingni uyg‘ot tarjimasi misolida o‘tkazilgan qiyosiy tahlil diniy-ma’rifiy matnlarda pragmatik ta’sir tarjima jarayonida turli yo‘nalishlarda o‘zgarishini ko‘rsatdi. Tadqiqot doirasida baholovchi komponentning tushirib qoldirilishi, ritorik savolning bevosita hukmga aylantirilishi va umumiy axloqiy mazmunning konkret vaziyat bilan ifodalanishi tahlil qilindi.

Natijalar quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

1. Asliyatdagi asosiy axborotning saqlanishi muallifning baholovchi munosabati va kommunikativ maqsadi ham to‘liq saqlanganini anglatmaydi.
2. Ritorik savolning bevosita hukm bilan almashtirilishi pragmatik ta’sirni kuchaytirishi mumkin, biroq o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatish usulini ham o‘zgartiradi.
3. Konkretlashtirish abstrakt axloqiy fikrni tushunarliroq qiladi, lekin asliyatdagi umumiy mazmunning qamrovini toraytirishi ehtimoli mavjud.
4. Diniy-ma’rifiy matnlar tarjimasining adekvatligini baholashda semantik muvofiqlik, muallifning kommunikativ niyati va o‘quvchiga ko‘rsatiladigan pragmatik ta’sir birgalikda hisobga olinishi lozim.

Shunday qilib, diniy-ma’rifiy tarjimada muhim vazifa faqat axborotni boshqa tilda yetkazishdan iborat emas. Tarjimon asliyatdagi mazmun bilan bir qatorda baholovchi munosabat, tanbeh, ogohlantirish va nasihat kabi kommunikativ vazifalarni ham maqsad tilida imkon qadar adekvat qayta ifodalashi zarur. Ushbu yondashuv diniy diskurs tarjimasini semantik va pragmatik mezonlar birligida baholashga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Agliz R. Translation of religious texts: Difficulties and challenges // Arab World English Journal. – 2015. – Special Issue on Translation, № 4. – P. 182-193.
2. Azimova M. Sh. Diniy matnlar tarjimasining amaliy muammolari : magistrlik dissertatsiyasi. – Toshkent : O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, 2026.
3. Ibrahim M. A. The problems of religious translation // International Journal of Linguistics, Literature and Translation. – 2019. – Vol. 2, № 3. – P. 232-241.
4. Khan N. A. Revive Your Heart: Putting Life in Perspective. – Markfield : Kube Publishing Ltd., 2017.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

5. Xon N. A. Qalbingni uyg‘ot / tarjima va nashrga tayyorlovchilar Muhammad Shox Ibrohim, Komil Umar. – Toshkent : Kitobdornashr, 2023.
6. Nida E. A. Toward a Science of Translating. – Leiden : E. J. Brill, 1964.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.